

Terminológia

Audió-vizuális vagy hangos-képes?

Egy szópályázat tanulságai

A Magyar Rádió és Televízió "Magyarán szólva" című műsorának szerkesztősége 1973. november 3-i adásában nyilvános szómagyarító pályázatot hirdetett az audio-vizuális és a show szavak magyarítására. A felhívásra 464 pályázó küldte be javaslatait. Az audio-vizuális szó helyett 585, a show helyett pedig 703 szóajánlás érkezett be, az ismétlődéseket nem számítva. A Nyelvtudományi Intézet kutatóiból kiválasztott bíráló bizottság LŐRINCZE Lajos és GRÉTSY László irányításával 1974. január havának közepén felülbírálta a pályázati anyagot, majd az audio-vizuális szó helyett pontozással a hangos-képes szójavaslatot minősítette legjobbnak. Ennek legértékesebb vetélytársai a képes-hangos, a kétcsatornás és az AV /az audio-vizuális szó nemzetközi rövidítése és mozaikszava/ voltak. A show szó helyetti javaslatok közül egyetlen új szót sem tartott elfogadhatónak, s végül is a magyaros só írásmód mellett döntött. Viszonylag legjobbnak itt a koszoru, parádé, csokor és fűzér szójavaslatokat találta a bizottság.

A pályázat sok pozitív és negatív tanulságot rejt magában. Pozitív tanulság, ha a pályázat alapján megállapítjuk, hogy miként kell sikeresen szót alkotni, bár a zsűri ítélete voltaképpen még nem nevezhető sikernek, hiszen ezt végleg csak a társadalom nyelvhasználata dönti el. Negatív tanulsággal szolgál annak megállapítása, hogy miként nem szabad szót alkotnunk. Ezek a tanulságok persze viszonylagosak, hiszen egy szóajánlást mindig csak egy másik szóajánlással összehasonlítva lehet jónak vagy rossznak minősíteni.

I.

Az audio-vizuális szóra beküldött pályázati anyag 18,3%-a vagyis 107 javaslat továbbképzett összetétel volt. Ilyen példák: be-

szédképes, beszédképi, fülszemes, hangfényes, hangfilmes, hangképes stb., ezek ugyanis voltaképpen a beszédkép, fülszem, hangfény stb. mellérendelő összetétel-javaslatoknak azonnal továbbképzett formái. Az ilyen szóalkotások azonban nem mondhatók nagyon szerencsésnek.

A beszédképes, hangképes ugyanis első hallásra így értelmezhető: beszédre, illetve hangadásra képes. A magyarban egyébként egyetlen olyan összetétel ismeretes, amely önmagában nem élő összetett főnév továbbképzése, ez a szemfüles szó. Az effajta összetétel voltaképpen nem más, mint a nyelvi szokatlanságok halmozódása. Szokatlan, ismeretlen ugyanis maga az alapszó, a beszédkép, fülszem stb. Ezt az alapszó mindkét tagjára vonatkozó melléknévképző voltaképpen fokozza, mivel nyelvtanilag szokatlan eljárás. Az audio-vizuális szó magyarításainál egyébként ez a szóalkotásmód érthető, hiszen itt a hallásra és a látásra egyaránt utalni kell, ezenfelül a szónak melléknévként kell lennie. Ezt azonban a minták többsége szerint jobb lett volna mellérendelő melléknévi összetétellel megoldani, mint amilyen a hangos-képes szó.

Gyakoriságban ezt követi a kéttagu összetétel, 92 javaslat, ez az egésznek 15,7%-a. Ilyen a szavas-képes, szemes-füles, képhang, gépkép, hallókép stb. Ezek nyelvtanilag jók, de az audio-vizuális szó két fontos jelentésmozzanatát nem mindegyik tükrözi, a gép-kép gép- előtagja ugyanis nagyon lazán utal, ha ugyan egyáltalán utal a magnóra. Ez az összetételtípus azonban az audio-vizuális szó esetében szerencsésnek mondható, hiszen a zsüri által legjobbnak talált hangos-képes szó is ebbe a típusba tartozik.

Elég sok volt a háromtagu összetétel is. Ezek többnyire túlságosan hosszúak /pl.: beszédhang-jelenítő, beszédképadásu elektrohangképes, gépszöveg-szemléltető, halláskép-vetítésű stb./ . Ez a szóalkotásmód tehát kevésbé bizonyult járható utnak. Ide sorolható 72 szóajánlás, az egésznek 12,3%-a.

Sok volt a pályázatok között az öt vagy ennél több szótág hosszúságú szókapcsolat /55 javaslat, az egésznek 9,4%-a/. Ilyenek: ábrás nyelvsúlykoló, ábrás szövegsúlykoló, ábrázoló beszédhangtan, beszédet szemléltető stb. Ezeknek legfőbb hibája a célszerűtlen hosszadalmasság.

Nem csekély az olyan összetételek száma sem, amelyben az előtag határozószó, az utótag pedig főnév vagy melléknév. Ezek egy része kigyózó hosszúságú /beszélvemu-tató/, van közöttük szokatlan /hanggal-ábrás/, képzettársítás szempontjából meghökkentő /hallvalató, képen-szóló/, ezek a halva, holtan, illetve a szépen szóló kifejezéseket idézik/. Szerencsésebbek a látvahallás, látvahallató, mivel ezek nem viszik félre a képzeletet.

Az audio-vizuálisra ilyen szóalkotás 44 érkezett be, az egész anyag 7,5%-a.

Az eddigi szóalkotásmódok nyelvújító jellegűek voltak, vagyis a nyelv meglévő elemeiből alkottak új szót. Lehet azonban úgy is szót alkotni, hogy egy már meglévő szónak megváltoztatjuk a jelentését. A pályázók ehhez az eljáráshoz 38 esetben folyamodtak, ez a pályázati

anyag audio-vizuális szóhoz kapcsolódó részének 6,5%-a. Ezek egy része azonban túlságosan általános jelentésű, ezért alkalmatlan az audio-vizuális szó helyettesítésére, pl.: egyenes, elektromos, ételszerű, értelmező, érzékeltető, érzékeltes stb. Ebből a szóalkotástípusból a zsűri egyetlen szót értékelt: a kétcsatornás szót, amely egyrészt műszaki kifejezés, másrészt a kétcsatornás nyelvoktatás szókapcsolatban a jelentésváltozás zavar nélkül elfogadható volna.

Elég sokan küldtek be igetöves összetételt is: hallát, hallátásos, hallátós, hall-látó, jelizen, láthallás, láthallásos, láthallásu stb. Ez a módszer is holtvágánynak bizonyul. A nyelvújítás korából ugyan a sok hibáztatás ellenére megmaradt néhány ilyen összetétel /látszerész, látszó/, javarészüik azonban elavult /pl. látideg, ehelyett: látóideg/. Ezt a szóalkotásmódot a magyar nyelvérzék mindig szabálytalannak és szokatlannak minősítette. Sajnálatos, hogy szóalkotóink 35 esetben 5,9%-ban próbálták ilyen módon magyarítani az audio-vizuális kifejezést.

Nem bizonyult szerencsésnek a mozaikszó-alkotás sem.

Pályázóink 28 esetben 4,6%-ban folyamodtak ehhez az eljáráshoz. Az eredmény azonban nagyon kétes, hiszen az ilyen szavak, mint az audviz, aulis, avizu, azio, divis, diovis érthető módon nem nyerhetik meg sem a nagyközönség, sem pedig a zsűri tetszését. Még rosszabb ez a megoldás akkor, ha a pályázó saját maga alkot egy hosszabb szókapcsolatot és ezt a társadalom számára ismeretlen kifejezést saját maga mindjárt mozaikszóvá rövidíti. Ilyen például: haké /ebből: hallgatókép/, hakétes /ebből: hangos-képes technika/, KHT /ebből: képpel-hanggal tanító/ stb. Még furcsább, ha az ilyen mozaikszót látszólag hagyományos szavakból alkották, illetve képezték, például: halató /ebből: halló-látó/, képhites /ebből: képes h iradástechnika/, képtanos /ebből: képes tanítás/ stb. A mozaikszóalkotás ugyanis az esetek legnagyobb részében közismert, de hosszú tulajdonnévi szókapcsolatot rövidít, pl. Magyar Államvasutak = MÁV, köznévi mozaikszavunk alig van /tévé, tété, szb, pb-gáz stb./, de ezek mindegyike közismert hosszabb megfelelőjének rövidítéseként fokozatosan vált mozaikszóvá. Az effajta szóalkotást nem javasolhatjuk.

Nem sikerültek, mert nem sikerülhettek a mondat szavasulás útján alkotott szójavaslatok sem. A köznyelvben van ugyan néhány ilyen szavunk /nefelejcs, nebántsvirág, mitugrász stb./, ezek azonban jórészt érzelmi töltésűek. Az angol ugyan kedveli ezt a szóalkotásmódot /pl. know-how, szó szerint: tudni hogyan/, nálunk azonban nem vert erős gyökeret. Ezért nem találkoztunk nagy tetszéssel a 3,1%-ot kitevő és 23 esetben beküldött mondatjavasító szópályázat. Ilyenek: Figyelj, kép, hang, tanulás, hallod-látod, hallom-látom, hangjaképes stb./.

Tizenöt szójavaslat határozószók összetételével vagy határozószó főnévi használatával akart sikert elérni. Ilyen az anyag 2,6%-a. Példák erre: fülbe-szembe, füllel-szemmel, fülnek-szemnek, hallatva-látatva stb. Nehézkességük nyilvánvaló.

Tizennégy képzett szó is érkezett, ez 2,4%-ot tesz ki. Néhány példa: eszközös, filmes, hallásos, hallományos stb. Ezek az audio-vizuális szónak csak egyik jelentéselemét, fogalmi jegyét ragadják meg,

így sikerre még a kevésbé szokatlan képzések sem számíthattak.

Az előbbivel azonos számú a javaslatok közül a szokatlan összetétel, illetve szókapcsolat, főként ha az összetételek tagjainak szófaját tekintjük. Ilyenek: fülldátó, hallani-látni, hangképü stb. E szavak furcsaságát nem kell bizonygatni.

Tíz összetétel /az anyag 1,7%-a/ idegen és magyar szó egybekapcsolása útján született, például: fonképes, fülviziós, hallóviziós, hangvizortanos stb. Nem szerencsés javaslatok.

Ugyanennyi olyan háromtagú szókapcsolat is érkezett, amelynek első tagja határozószó, a harmadik pedig melléknév. Ilyen volt a fülbe-szembe véső, fülnek-szemnek szóló, fültre-szemre ható, hanggal-képpel való. Ezeket több esetben egybeírták, de voltaképpen inkább szókapcsolatok, mint összetételek. Nyelvhelyességi szempontból kifogástalanok, de hosszadalmasságuk miatt nem számíthattak győzelemre.

Egy százalék körül mozog a szójavaslatoknak az a hányada, amely beceképzős szavakból áll. Néhány példa: fülesláti, fülszemi, halláti, halli-láti stb. Ezek közül az igetőből képzettek kétszeresen furcsák, a gyermeknyelv tudi, muti-féle szavainak hangulatát idézik, ezért szaknyelvi használatra nem alkalmasak.

Nem sokkal jobb a főnévből, illetve főnevekből képzett fülszemi sem, mivel ez is örzi a csoki-hangulat tojásbéjét. Mondhatná valaki, hogy a mozi szó is hasonló képzés, mégis köznyelvivé vált. Igen ám, csak hogy a mozi alapszava, a mozgóképszínház sohasem volt élő szó a beszélt nyelvben, így a nyelvi tudat számára a mozi nem beceképzős szó, csupán egyike az -i végű alapszavaknak.

A beküldött javaslatoknak másik egy százalékát a négytagú összetételek teszik ki. Ilyen a gép-hang-képadó, jelképtangépes, kép-hang-módszerü stb. Nehézkességük első olvasásra nyilvánvaló.

Hasonló arányuk a két idegen szóból alkotott összetételek, például: ikonovox, videfon, voxikon módszer stb. Mivel a magyar köznyelvben ismeretlenek az alkotóelemek, ezért ezek az összetételek sem kaphattak jó minősítést.

Négy szót /kb. fél százalék/ nem tudtunk sehova sem tenni: hinpogó, okbi, szeltömő és szortáz. Ismeretlen indításuk az értékelés lehetőségét teljesen elvette tőlünk.

Négy szótagig terjedő szókapcsolat három érkezett: képes szóló, szem és füles, szem és füle. Egyikük sem bizonyult versenyképesnek.

Ragozott szóalak kettő volt: a fülszemesen és a szemhallóan. Furcsaságukat ragozott voltak csak fokozza, hiszen melléknév helyett ragozott szó csak nagyon ritkán szerepelhet.

A tapsifüles szóból elmetszett tapsi egyedül képviseli a szórövidülést. Szóhangulata miatt teljesen alkalmatlan.

Ladó János